

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ І МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.72(477):341.645
DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/14>

ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВОЮ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВОЮ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Брезіна Т.М., аспірант
кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородський національний університет

Зроблено невеликий екскурс у історію захисту прав людини на території України в залежності від політичного режиму. Досліджено передумови забезпечення державою захисту прав та свобод людини та громадянина. Констатовано глобальний позитивний вплив у сфері захисту прав людини з прийняттям міжнародним співтовариством Декларації з прав людини та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Наведено висновки Консультативної Ради Європейських суддів з питання розподілу влади як механізму стримувань і противаг. Основоположною засадою всієї системи захисту прав та свобод людини в сучасних умовах визнано право на справедливий судовий розгляд, що включає такі складові елементи: право доступу до судової процедури; право на справедливий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом; право на публічний розгляд. Судові рішення виносяться від імені держави, ніяка інша установа, окрім законодавчо встановлених державою судових органів, не має повноважень вносити судові постанови, вимоги яких підлягають обов'язковому виконанню. У проміжних резолюціях Комітету Міністрів Ради Європи і пілотних рішеннях ЄСПЛ, було закликано Україну в першочерговому порядку прийняти необхідні заходи щодо виконання рішень судів у своїй внутрішній правовій системі та прийняти рішучі дії без подальшої затримки, включаючи реалізацію наступної триступеневої стратегії: розрахунок суми боргу, що виникає внаслідок невиконання рішень; запровадження системи виплат за певних умов або альтернативні рішеннями для забезпечення виконання рішень, які ще не були виконані; запровадження необхідних коригувань у державному бюджеті з тим, щоб забезпечити достатні кошти для ефективного функціонування вищезгаданої платіжної схеми, а також необхідних процедур для забезпечення належного врахування бюджетних обмежень при прийнятті законодавства для запобігання ситуаціям невиконання рішень національних судів проти держави або державних підприємств.

Ключові слова: правосуддя, суд, захист прав людини, міжнародні стандарти, невиконання рішень суду.

Made a small excursion into the history of human rights protection in Ukraine depending on the political regime. It studies the preconditions of ensuring state protection of the rights and freedoms of man and citizen. Diagnosed with a positive global impact in the field of human rights protection with the international community's adoption of the Declaration of human rights and the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms. Given the conclusions of the Consultative Council of European judges on the question of separation of powers as a mechanism of checks and balances. A fundamental principle of the whole system of protection of the rights and freedoms of the individual in modern conditions recognized the right to a fair trial, includes the following constituent elements: a right of access to judicial procedure; the right to a fair trial within a reasonable time by an independent and impartial Tribunal established by law; the right to a public trial. Judicial decisions are rendered on behalf of the state, no other institution, except for the legally established state of the judiciary, has the authority to impose court order requirements which must be implemented. In the interim resolutions of the Committee of Ministers of the Council of Europe and pilot the decisions of the ECHR, was called upon Ukraine as a matter of priority take the necessary measures to implement the decisions of the courts in its domestic legal system and take decisive action without further delay, including the implementation of the following three-step strategy: the calculation of the amount of debt arising from default solutions; the introduction of a system of payments, under certain conditions, or alternative solutions to ensure the implementation of decisions that have not yet been implemented; the introduction of the necessary adjustments in the state budget to provide sufficient funds for the effective functioning of the above payment scheme, as well as the necessary procedures to ensure adequate accounting of budget constraints in the adoption of legislation to prevent situations of failure of domestic judicial decisions against the state or state enterprises.

Key words: justice, court, protection of human rights, international standards, failure to comply with court decisions.

Вступ. Права і свобод в Україні пов'язані із неефективністю гарантій у зв'язку із труднощами реального втілення їх в життя. Демократичні права і свободи, гарантовані Конституцією, можуть перетворитися на декларацію, якщо їх реалізація не буде матеріально та фактично здійснена. Європейські стандарти є вибором українського суспільства, вказане вимагає дослідити проблемні питання щодо реалізації захисту прав і свобод людини, пошуку шляхів вдосконалення гарантій вказаних прав і свобод.

Держава зобов'язана не тільки проголосити обсяг і характер прав і обов'язків особи, а й гарантувати можливість їх реального здійснення. Якби правам громадян не відповідали обов'язки держави, її соціальна, а в деяких випадках юридична відповідальність, то ці права мали б характер декларацій. Більше того, держава зобов'язана захищати проголошені нею права і обов'язки від порушень, а в разі їх вчинення сприяти швидкому і при мож-

ливості повному відновленню порушеного права [1, с. 74].

Поняття "гарантії" охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного і належного здійснення. Основним завданням усіх гарантій є забезпечення виконання, дотримання і використання прав і свобод громадян [2, с. 382].

Механізм забезпечення прав людини - система заходів по створенню умов здійснення основних прав і свобод людини. Його завданням є охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури

населення. До складових механізму забезпечення прав і свобод людини відносять гарантії реалізації, гарантії охорони та гарантії захисту прав і свобод людини [3, с. 229].

Постановка завдання. У статті наведено історичну трансформацію права на судовий захист із зміною політичного устрою. Проаналізовано проблемне питання

реалізації права на судовий захист в аспекті виконання рішення суду.

Основний текст. «Без історії предмета немає теорії предмета, але і без теорії предмета немає навіть думки про його історію, тому що немає поняття про предмет, його значення і меж» таке бачення Н.Г. Чернишевського [4, с. 265]. В роковини пам'яті жертв політичних репресій не можна не згадати трагічні сторінки буття нашого українського народу та повну відсутність можливості захисту прав. «На протязі всієї радянської історії існували дві тенденції з прав людини і громадянина, з одного боку, з'являлися механізми по закріпленню прав людини, з іншого, бюрократично-адміністративно-командна система, що почала формуватися в кінці 20-их на початку 30 років, привела до загибелі мільйонів людей, що супроводжувалась масовим порушенням прав громадян, знищенням людської гідності, падінням життєвого рівня» [5, с.5]. Як зазначає, О.В. Снежко у своїй дисертаційній роботі: «Конституційні основи державного захисту прав і свобод людини і громадянина в Російській Федерації» радянська державна не могла забезпечити повний захист навіть тих прав, що були гарантовані конституцією вони часто порушувались і громадяни не звертались до суду чи інших органів наперед знаючи безперспективність таких звернень. Реальних гарантій, які б забезпечували громадянам реалізацію їх прав, не існувало. Причиною такого стану речей було те, що в радянському суспільстві існував принцип «другорядності» особистих прав і свобод відносно до суспільних інститутів». В період з 1917 до 90-х років ХХ ст. здійснення судами правосуддя та їх незалежність лише декларувалися. На практиці діяло закріплене в конституційних нормах 1977 року положення про керівну роль КПРС. Суди розглядалися як складова правоохоронної системи, діяльність якої юридично контролювалася і координувалася прокуратурою як державною інстанцією [6, с. 31].

Професор О.М. Бандурко у навчальному посібнику «Історія держави та права України (1991-2019 роки)» зазначає, що із початком утворення молодого держави України постало питання щодо побудови нової судової системи, оскільки радянська судова система, що дісталася у спадок, перебувала у глибокій кризі, яка стала відчутною з початком перебудовних процесів у другій половині 80-их років минулого сторіччя, з розвитком інтеграційних процесів, з активізацією обміну досвідом із розвинутими демократичними країнами. Зокрема, про глибоку кризу радянської судової системи свідчило: 1) невизнання принципу розподілу влади, що зумовило залежність судів від партійних органів і органів державного управління; 2) спотворення завдань судів у галузі кримінального правосуддя – здійснювати боротьбу зі злочинністю, а не вершити правосуддя, звідси – в обвинувальному ухили суду; 3) приниження ролі суду при вирішенні правових спорів і захисті прав людини через суттєву обмеженість предметної судової юрисдикції; 4) недемократична система оскарження судових рішень, залежності права на перегляд судових рішень від розсуду чиновників прокуратури і судів; 5) невисокий і залежний статус суддів. Протягом 1989-1991 років відбулося прийняття низки загальносоюзних законодавчих актів, що передбачали нові положення стосовно судострою – про статус суддів, про відповідальність за неповагу до суду, про оскарження громадянами рішень, дій і бездіяльності органів державного управління [7, с. 179-180].

Із позбавленням ярма тоталітарного режиму та здобуття незалежності Україна розпочинає і демократичні зміни в системі захисту прав людини. У міжнародному законодавстві у сфері захисту прав людини слід виділити фундаментальний документ, який сформував основу у цій царині - Загальну декларацію прав людини, прийняту в 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН. Декларація

стала результатом безпосереднього трагічного досвіду Другої Світової Війни і представляє глобальне вираження невід'ємних прав, які мають усі люди. В Преамбулі цього документа, зокрема, йшлося про таке: «беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей; і беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення» [8].

У 1996 році прийнято Конституцію України як суспільний договір між українським народом та державними інститутами, який виступив обмежувачем щодо державної влади шляхом встановлення меж, які керівники держави не можуть перетнути, в тому числі стосовно основоположних прав.

В статтях 6, 124 Конституції закріплено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. У пункті 9 Висновку № 18, Консультативної ради Європейських суддів (надалі - КРЕС) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії» сказано: теоретично, три гілки державної влади демократичної країни повинні доповнювати одна одну, не повинно бути «вищої» або домінуючої над іншими. Так, в той час коли законодавчий орган служить законодавчою основою, судова влада інтерпретує та застосовує закон як основу для своїх рішень, а виконавча влада часто відповідальна за виконання даних рішень в інтересах суспільства. [9, с. 4].

В Конституції України ч. 4 статті 55 зазначено, кожний має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні судові установи або у відповідні міжнародні організації, членом або учасником яких є Україна. Право на судовий захист не підлягає жодним обмеженням, оскільки джерелом необмеженого права на судовий захист є безпосередньо Конституція України, яка зазначає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмеженими, крім випадків, передбачених Конституцією України, а конституційне право на судовий захист прав і свобод, зокрема, не може бути обмеженим навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану (ст. 64 Конституції України) [10].

Закріплення права на справедливий судовий розгляд на міжнародному рівні відбулося з прийняттям у межах Ради Європи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка у пункті 1 статті 6 закріпила право кожного на справедливий і публічний судовий розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [11].

Здійснюючи правосуддя суди виконують захист порушеного права чи законного інтересу осіб, безпосередньо встановлюють винуватість особи, призначають покарання. Призначаючи компенсації та відшкодування за порушені права саме суд є гарантом стабільності суспільних відносин, оскільки забезпечує втілення уявлень про справедливість. Саме судова система покликана усувати конкретні прояви несправедливості, що можуть бути спричинені соціально-економічними, політичними, культурними чи іншими чинниками. Сам по собі законодавчий припис, навіть найбільш прогресивний, не спроможний забезпечити зміни в суспільстві без наявності ефективної системи здійснення правосуддя [12, с. 23.].

Правосуддя є процесом здійснення державно-владної діяльності. Ефективність цього процесу залежить

від того, що судові акти містять в собі достатню силу впливу на поведінку посадових осіб, громадян, організацій тощо. Держава ставить суд в такі умови, які повинні забезпечувати усю повноту повноважень суду, його самостійність і незалежність у процесі відправлення правосуддя. Здійснення правосуддя впродовж всієї історії людства є невід'ємним атрибутом державного суверенітету. З цього випливає: ніяка інша установа, окрім законодавчо встановлених державою судових органів, не має повноважень виносити судові постанови, вимоги яких підлягають обов'язковому виконанню. [13].

Позбавлені засобів судового захисту, соціально-економічні права залишаються виключно результатом патерналістської турботи держави, а не «невід'ємними і рівнозначними» з іншими видами прав. Це ставить людину в підлегле становище щодо держави, становище прохача, а не рівноправного партнера, що принижує людську гідність. Не випадково до судового захисту соціально-економічних прав дедалі частіше вдається національна та міжнародна судова практика, зокрема Європейський суд з прав людини [14, с.56].

Так, спираючись на рішення Конституційного Суду від 24.04.2018 № 3-р/2018 (щодо конституційності ч.6 ст.216 Кримінального процесуального кодексу) М.Гнатівський зауважив, що статті 27, 28 Основного Закону інституалізовано не лише негативний обов'язок держави утримуватися від діянь, які посягали б на права людини на життя та повагу до її гідності, а й позитивний. Він полягає, зокрема, у забезпеченні належної системи національного захисту конституційних прав людини шляхом розроблення відповідного нормативно-правового регулювання, у впровадженні ефективної системи захисту життя, створенні умов для реалізації людиною її фундаментальних прав і свобод, забезпеченні невідворотності відповідальності за порушення конституційних прав [15].

На превеликий жаль як свідчить статистика ситуація щодо відновлення, захисту порушеного права людини в Україні залишається невтішною. Так станом на 31 грудня 2019 року найбільше справ, які перебувають на розгляді ЄСПЛ, були спрямовані проти Російської Федерації (25,2%). Далі йдуть Туреччина (15,5%), Україна (14,8%), Румунія (13,2%) та Італія (5,1%)», - повідомили у суді. Україна залишається у трійці країн, громадяни яких найбільше звертаються до Європейського суду з прав людини. Про це йдеться в оприлюдненій доповіді про діяльність ЄСПЛ за 2019 рік [16].

У зв'язку численними скаргами громадян до Європейського Суду з питання невиконання рішень судів, ЄСПЛ 12 жовтня 2017 року прийняв рішення Бурмич та інші проти України. Заявники скаржились на невиконання або несвоєчасне виконання рішень національних судів, винесених на їх користь. Вони стверджували про порушення їхніх прав, гарантованих статтею 6 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції, статтею 13 Конвенції стосовно відсутності ефективного засобу юридичного захисту в національному законодавстві. Європейський Суд зокрема зазначив, що незважаючи на значний проміжок часу після винесення пілотного рішення у справі Іванова від 15 жовтня 2009 року, Україні поки не вдалося здійснити необхідні загальні заходи, здатні вирішити корінні причини системної проблеми, визначеної Судом,

і забезпечити ефективний засіб захисту усіх потерпілих на національному рівні, незважаючи на основні рекомендації, надані протягом багатьох років, зокрема у п'яти проміжних резолюціях Комітету Міністрів Ради Європи і пілотному рішенні Суду, в яких було закликано Україну в першочерговому порядку прийняти необхідні заходи у своїй внутрішній правовій системі та прийняти рішучі дії без подальшої затримки, включаючи реалізацію триступеневої стратегії. Після реєстрації перших «заяв типу Іванова» у 1999 році, Суд отримав близько 29000 аналогічних заяв. Суд визначив системний недолік з цього питання і наголосив, що це є порушенням Конвенції, і надав вказівки щодо загальних заходів, які слід прийняти для задовільного виконання судового рішення [17].

Разом з тим, значних зрушень у виконанні резолюцій Комітету Міністрів Ради Європи та вжитті загальних заходів по виконанню пілотних рішень ЄСПЛ в аспекті невиконання рішень судів України, на жаль не відбулося.

На сьогодні ситуація не покращилась, нещодавно було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» №553-IX від 13.04.2020 року. Цим Законом парламент призупинив до 1 січня 2021 року застосування частини 1 ст. 25 Бюджетного кодексу України, якою передбачалось, що Казначейство України здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду. Наразі навіть маючи рішення суду, що набрало законної сили про стягнення з бюджету грошових коштів, отримати належної суми відшкодування до 2021 року стало неможливим [18].

Висновки. Захищення можна вважати порушене право не тоді, коли рішення суду набирає законної сили, а із фактичним його виконанням. Відповідно до вимог українського законодавства сфера виконання судових рішень віднесена до повноважень виконавчої гілки влади. Віра у справедливість може легко «розбитися об стіну нерозуміння» особи, яка звернулася за захистом порушеного права, у зв'язку із чим держава не докладає зусиль для виконання рішення суду прийнятого на його користь. Такими діями влада наштотує хвилю обурення і неефективності державної інституції і суду, оскільки саме рішення проголошеної іменем України залишилися лише на папері. Безвідповідальністю перед людиною у захисті її порушених прав можна вбити віру у те, що гарантовані конституцією права реально забезпечуються державою. І які б альтернативи суду законодавча влада не запроваджувала: третейські суди, мирові суди та інші, ефективності їх діяльності не буде, у випадку якщо не забезпечено виконання рішень цих судів. І в цьому аспекті наштотується думка провести паралелі із радянською моделлю забезпечення прав людини – гарантії задекларовано, проте реальне їх виконання саботується державним механізмом, а такі дії, відповідно нівелюють весь довгий процес захисту порушеного права. На нашу думку, незважаючи на гарні декларації прав, існування можливостей до їх захисту, впровадження європейських стандартів щодо доступу та розгляду справи безстороннім судом, кінцева мета - виконання рішення суду і досі залишається каменем спотикання виконавчої гілки влади. Своєрідний тест на зрілість і відповідальність перед громадянами щодо захисту гарантованих Конституцією прав поки не складено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Копейчиков В.В. Теорія держави і права: навчальний посібник / Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - 368 с.
2. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / Котюк В.О. - К.: Атіка, 2005. - 592 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник для студентів вузів / Скакун О.Ф. - Х.: Еспада, 2006. - 776 с.
4. Чернышевский Н.Г. Полн.собр. соч. М., 1943. Т.2, 265 с.
5. Рудинський Ф.М. Советские Конституции: права человека и гражданина // Советское государство и право. 1991. № 9, 115 с.
6. Снежко О.А. Конституционные основы государственной защиты прав и свобод человека и гражданина. Електронний ресурс URL: <https://www.dissercat.com/content/konstitutsionnye-osnovy-gosudarstvennoy-zashchity-prav-i-svobod-cheloveka-i-grazhdanina-v-ro>

7. Історія держави та права України (1991-2019 роки): Навчальний посібник / за заг. ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Національної академії правових наук Бандурки О.М. Харків: Майдан, 2019. 344 с.
8. Загальна декларація прав людини. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
9. Висновок № 18, 2015, Консультативна рада європейських суддів (CCJE) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії». Електронний ресурс: URL: https://court.gov.ua/userfiles/vusn_18_kr.pdf.
10. Конституція України. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254....>
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Електронний ресурс. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
12. Уварова О. Характеристика перехідного періоду. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: реферативний огляд. Київ, 2017. - 592 с.
13. Комментарий к Конституции Российской Федерации / под ред. Ю. В. Кудрявцева. – М. : Фонд «Правовая культура», 1996. – 552 с.
14. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. - К.: Ваїте, 2015. - 392 с.
15. «Право на життя може обмежуватись, а катування заборонено абсолютно», газета Закон і бізнес №19 (1473) 16.05—22.05.2020. Електронний ресурс: URL: https://zib.com.ua/ua/142659-pravo_na_zhittya_mozhe_obmezhuvatits_a_katuvannya_zaboroneno_.html.
16. Електронний ресурс URL: <https://glavcom.ua/news/za-kilkisty-zvernen-do-jespl-ukrajina-posidaje-tretje-misce-655957.html>.
17. Рішення щодо вилучення заяв із реєстру справ Європейського Суду з прав людини у справі «Бурмич та інші проти України». Електронний ресурс: URL: https://protocol.ua/ua/burmich_tp_inshi_proti_ukraini_skargi_na_nevikonannya_abo_nesvoechasne_vikonannya_rishen_...
18. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» №553-IX від 13.04.2020 року. Електронний ресурс: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20>.